

GLOSA OB DVESTOLETNICI

Fran Albrecht

Kultura živega naroda ni mrtev inventar, ni grobnica odsluženih vrednot — ni pokopana kultura. Kultura je stopnja notranje in zunanje omike nekega naroda. To stopnjo določa življenjski, umski in čustveni potencial ljudstva, njegova razvitost. To stopnjo dvigujejo v večji ali manjši meri posamezni kulturni tvorci. Ljudstvo brez takih tvorcev — znanstvenikov in učenjakov, pisateljev in umetnikov, kritikov, politikov in mislecev — je kulturno nema, neosveščena gmoč. Šele taki reprezentanti dajejo ljudstvu tudi zunanje potrdilo njegove kulturne zavesti in ravni. Čim pomembnejši so ti reprezentanti ne samo za lastni narod, temveč tudi za človeštvo, tem vidneje in tehtneje se izražata ta raven in zavest. In čim globlje sprejme ljudstvo kulturno delo in kulturne vrednote svojih tvorcev vase, čim bolj neprekinjeno, živo in intimno mu to delo govori, tem določneje izpričuje ljudstvo svojo kulturno zrelost in osveščenost, zrelost, ki priča o tem, da njegova kultura ni samo zunanja civilizatorna politura, marveč njegova resnična, vedno pričujoča notranja last. Tako so kulturna dediščina davnih prednikov, njihovo delo in njihove vrednote, pa bodisi bogate in izredne ali pa tudi manj bogate in skromnejše, v vsakem osveščenem pripadniku tega naroda vedno žive in prisotne. Zanj kultura ni mrtev inventar.

Mogočni, stari in veliki narodi imajo staro in vsaj civilizatorno veliko kulturo, imajo mogočne in imenitne kulturne reprezentante. S temi se mladi, majhni in siromašni narodi seveda ne morejo meriti in kosati. Toda tudi v duhovnem svetu in ne samo v socialno-materialnem vlada neka zakonitost, neka dialektika pravičnega izenačevanja. Zakaj tudi v velikih in mogočnih narodih so resnični geniji prav tako redek in izjemen pojav kakor v majhnih in ubožnih. V primeri s tem izrednim pojavom so kulturni tvorci le bolj ali manj nadpovprečno nadarjeni vzdrževalci kulturne tradicije in njene bogatitve, v najvišjem vzponu tipajoči utiralci novih potov, prizadevneži in gorečnejši, v bistvu pa samo predhodniki nečesa resnično novega, enkratnega in neponovljivega.

V sorazmerno razvitih, svobodnih narodih taki kulturni gorečnejši navadno že zgodaj nastopajo in s svojim delom rahljajo tla in pripravljajo pot za nastop tistega pomembnega in občečloveškega, kar v vsej globini osvetli kulturno bit teh narodov. V zaostalih, neosveščenih in nesvobodnih narodih pa se taki kulturni gorečnejši pojavljajo pogosto z znatno zamudo.

Tak narod zamudnikov smo bili tudi Slovenci, kakor so nas označevali naši kulturni raziskovalci v preteklosti in kakor nas je pred več kakor sto leti obtožil tudi sam France Prešeren. Tega zamudništva pa v celoti nismo bili krivi sami, ne samo naša šibkejša živiljenjska sila. Saj se je ta živiljenjska sila že dokaj zgodaj očitno manifestirala v nastopu Primoža Trubarja, ko je slovenski rod prvič spregovoril po svojem kulturnem reprezentantu ter stopil v korak z drugimi sodobnimi kulturnimi evropskimi narodi. Da je ostal ta nastop samo epizoda, ne pa začetek novega živiljenja, so zakrivile objektivne zaviralne sile, ki jih poznamo. Predvsem pa smo bili Slovenci ob preseljevanju narodov, ko so slovanski rodovi pritiskali proti Evropi, med njimi najdrznejše pleme, ki je prodrlo najdlje na zahod. Tega se je zavedal tudi mož, ki mu je literarna zgodovina vzdela naziv prvega slovenskega pesnika in ki je v svoji okorni, poljudno-naivni besedi v svojem »Povedanju od slovenskiga jezika« zapisal: »Rod, kateri se je nar dalej pruti poldnevu podal, je bil krajnski imenovan, to je nar na kraji stoječ; ker je na meji laške dežele. Krajnci smo tedej narkrajni, nar dalej do drugih slovencev, kateri so zadej proti polnoči; mi smo mejači proti laškim.« Doletela nas je usoda vseh sprednjih straž. Bili smo decimirani in razredčeni, da smo za dolga stoletja zapadli tujemu gospodstvu, ko se je slovenska pisana in tiskana beseda omejevala skoraj izključno na ozko in problematično področje nabožnega pismenstva.

Tako se je po radostno obetajočem delu Trubarja in tovarišev, ki bi se bilo v pravilni in organski rasti skoraj gotovo razraslo tudi na druga, posvetna besedna področja mimo nabožnega — na znanost, umetnost in kritiko — šele čez dve sto let iz neme in neuke kmetiške množice, ki je dotlej oddajala svoje izobraženstvo samo v službo tujemu duhu in tuji misli, spet dvignila sveža, osveščena sila kulturnega gorečnejša in prizadevnejša. To je bil Valentin Vodnik. Kot šolan, umen in preudaren kmetiški gospodar je zastavil plug in lopato v neobdelano ledino slovenskega duha ter ob modrem nasvetu starejšega, bolj omikanega in razgledanega svetopljana zaoral pobsod, kjer je bilo to potrebno in koristno. Kot sin treznega stoletja je bil racionalist in utilitarist, a z iskrico pesniškega navdiha v sebi in z globoko ljubeznijo do svojega rodu in jezika,

ki ga je podžigala v njegovem preroditeljskem delu. Zato je to delo milo in domače slednjemu slovenskemu omikancu. Res nam je danes, ko morimo to delo iz dvestoletne perspektive, trpko ob zavesti, kako malo, bridko malo morejo povedati te popevke današnjemu človeku. Bile so porojene iz časa in za čas, ki jih je potreboval, kakor je bila vsa Vodnikova osebnost umerjena po potrebah časa. Toda ti verzi, te budnice in dramila so izpolnila v davni preteklosti svojo nadbse važno kulturno funkcijo, ki je tudi Prešeren ni mogel prezreti. Vrh tega velja pomisliti, da je morala biti znatna mera človeške tragike v možu, ki je to začetniško delo opravljal. O tej tragiki nam nazorno govori Prešeren v svoji spominski pesmi. Najsi je bila to predbsem njegova osebna tragika, velja do neke mere tudi za Vodnika. Ta »preoblečeni menišč«, kakor ga imenuje Prešeren, sodobnik francoskih enciklopedistov, Voltaira, Beaumarchaisa, Nemcev Goetheja, Schillerja, Herderja, mora učiti svoj narod šele abecedo človeškega duha. Kje bi se tu mogla razpeti krila v širok, svoboden razmah, tudi če bi bil Vodnik večji in močnejši pesnik, kakor je bil? Živel je v burnih časih, od daleč podobnih našim današnjim. Doživel je veliko francosko revolucijo z njenimi zanosnimi gesli, Napoleonove vojne pohode, doživel francosko okupacijo slovenskih dežel in z njo vstajenje svoje ponižane, neupoštevane, a tako ljube mu slovenščine, kateri je veljala vsa njegova prizadevnost in skrb. Nič čudnega ni, če je kulturno razsvetljenstvo revolucionarne francoske vladavine zaneslo tega skromnega meniha v tako svobodnjaški polet, da je postal celo ud prostozidarske lože ter je s tem razkril svoje pravo, svobodoljubno in napredno bistvo. Vsekakor je Vodnik v tem kratkem obdobju z »Ilirijo oživljeno« dosegel svoj najvišji vzpon, ki presega njegovo dotedanjo čustveno in miselno raven. Po habsburški reokupaciji je moral potem seveda drago plačevati svoj drzni pesniški riziko: zaznamovan je bil in izobčen vse do svoje smrti. Zakaj tak riziko je pač usoda poetov in vseh, ki jim je trenutno spoznana resnica višji imperativ kakor pa menjajoča se politična konstelacija. Tako je »Ilirija oživljena« najčistejši in najsvetlejši Vodnikov pesniški dokument, ki ga poznejša spokorniška »Ilirija poveljučana« nikakor ne more ovreči. Toda Vodnikova zdrava in odporna kmetiška natura se ne da zlomiti kar tako in kot pesnik in kulturni delavec še dalje

»... mirno nabira,
netruden vse dni,
se vbada, se vpira ...
samoten živi ...«

Vodnikovo delo je bilo v teh dve sto letih z vseh strani pregledano in pretehtano. Mnenja in dokončne sodbe o njem se sicer morda v podrobnostih razhajajo, zlasti glede Vodnika-poeta, posebno, če so ga kdaj pretirano povzdigovali kot »mojstra pevcev«. Vodnikova pesem je pretežno opisnega in didaktičnega, nikdar pa ne izpovednega značaja v današnjem pomenu besede, stilno in metrično do enoličnosti preprosta, miselno in čustveno nebogata. Vodnikova pesem tudi ni povsem prvobitna:

»Kar mat je učila,
me mika zapet,
kar starka zložila,
jo lično posnet.«

Vendar pa razodeva ta pesem v svojih najboljših primerih neko osebno pesniško noto, ki Vodnika dovolj značilno in ugodno razlikuje ne samo od njegovih vrstnikov in drugih sodobnih pesmotvorcev, marveč tudi od potomcev in posnemovalcev. Ta preprosta, ljudsko razumljiva in pevna pesem priča, da je vendarle priorela iz srca in bila torej porojena iz nekih globljih vzgibov, tako da ga tudi kot poeta ni mogoče zanikati. Zato je naziv, ki mu ga je dodelila literarna zgodovina, nesporen.

Če pa pregledamo njegovo celotno delo, je neutajljivo to, da je opravil za slovenski narod tako koristno in prepotrebno preporoditeljsko, buditeljsko in prosvetiteljsko delo kakor mimo njegovih protestantovskih prednikov nihče pred njim. S celotnim tem delom in ne samo s svojo pesmijo si je postavil trden in trajen spomenik, ki stoji ob začetku naše novodobne kulturne in nacionalne zavesti. Skupno z A. T. Linhartom je Vodnik prvi člen v tisti verigi, ki po Župančičevih besedah neprekinjeno drži iz roda v rod — kot skupni imenovalec za to, kar se imenuje slovenska kultura. Na tradiciji Vodnikove ljudske popevke se je vsaj v svojih začetniških poskusih dvignila in razvila Prešernova visoka izpovedna poezija, na zdravih osnovah Vodnikovega ljudskega govora je prečiščeno zazvenela in zapela Prešernova žlahtna gorenjščina, da smo Slovenci končno lahko stopili iz svoje kulturne anonimnosti v zbor drugih kulturnih narodov.

Ko v bežnih obrisih glosiramo dvestoletnico Vodnikovega rojstva, živo občutimo, da z njo ne obhajamo samo praznika prerajene slovenske besede, temveč hkrati tudi dvestoletni jubilej moderne slovenske kulture.